

Onni kuulua Venäjälle

Kristiina Kalleinen: "Isänmaani onni on kuulua Venäjälle". Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä. SKS, Helsinki 2001. 345 s.

■ Nämä otsikkoon otetut motosanat isänmaan kuulumisesta Venäjälle, kirjoitti jo ikääntynyt valtiomies Haartman työtoverilleen, ministerivaltiosihteeri Alexander Armfeltille heinäkuussa 1855, kun Menšikovin tähti oli jo laskenut ja Krimin sota kääntynyt tappiolliseksi Venäjälle. Kuitenkin nämä Haartmanin sanat kuvaavat hyvin, eivät vain hänen omaa käsitystään, vaan koko Suomen johtavan säätyläistön käsitystä Suomen asemasta tuona aikana, ja ansaitsevat siis tulla otetuiksi jopa otsikon mottolauseeksi.

Nämä jo vanhan Haartmanin sanat saattavat tuntua nykyajan lukijasta oudoilta, samoin kuin kuvaukset G. M. Armfeltin innosta jo 1800-luvun alussa levittää venäjän kieli nopeasti Suomen virkakieleksi. Sitähän ihmetteli aikanaan jo perustuslaillisen historiankirjoituksen johtava guru J. R. Danielson-Kalmari. Mutta se ei osoita, että Haartman ja Armfelt olisivat olleet väärässä ja Danielson-Kalmari oikeassa, vaan se osoittaa vain sitä, että 1800-luvun jälkipuoliskon historiakuva vuosisadan alkupuoliskosta oli, ja on näihin päiviin asti ollut, selvästikin vääristynyt. Ja sen oli ja on

väärästännyt niin Krimin sodan kuin sen jälkeen tapahtuneen Suomen perustuslaillisen valtion kehityksen muodostanut prisma, jonka läpi vuosisadan alkupuolta tiirattiin. Sen päälle ja lisäksi tuli sitten vielä ns. joulukuun 6. päivän 1917 tirkistysaukko.

Tämän prisman ja tirkistysaukon läpi katsottuna ns. Venäjän ajan alkupuoliskosta etsittiin ja nähtiin lähinnä vain Suomen autonomiaa edistäviä ja sitä Venäjästä separoivia tekijöitä, kun taas erityisesti suomalaisten oma toiminta maansa lähentämiseksi uuteen emämaahan, Venäjään, jäi vähälle tai kokonaan huomiotta. Se ei sopinut ajan historiakuvaan. Suomen tähänastisesta historiankirjoituksesta ei tule heti mieleeni muita vastakkaisia esimerkkejä kuin Keijo Korhosen väitöskirjassa oleva kappale ”Suomen lähentäminen Venäjään käytännössä” (s. 207–214) ja aivan äskettäin ilmestynyt Max Engmanin paksu kirja, *Lejonet och dubbelörnen. Finlands imperiella decennier 1830–1890* (Atlantis 2001). Näitä ”lähentämlukuja” ei kirjoissa yleensä ole paljoa. Engmannin kirja keskittyy kuitenkin lähinnä vain yli 3000:n suomalaisen upseerin palveluun Venäjän armeijassa ja Pietarin metropolin sekä taloudelliseen että henkiseen vaikutukseen Suomeen. Mutta kuitenkin, yhdessä Kalleisen kirjan kanssa nämä muodostavat selvästi uuden ja mielestäni merkittävän elementin Suomen historiankirjoituksessa, ja siinä on niiden päämerkitys. L. G. von Haartmanin vallan vuodet 1840–58 ovat osa näitä Suomen historian ”imperiaalisia

vuosikymmeniä”. On tietysti selvää, että yksittäisiä mainintoja tästä imperiaalisesta dimensioista on ollut useissakin erityistutkimuksissa, mutta kokoavista esityksistä on ollut selvästikin puutetta.

Siis, kerrattakoon vielä, juuri tässä imperiaalisen dimensioon esiintuomisessa on Kalleisen tutkimuksen tärkein kontribuutio historiankirjoitukselle. Se kuvaa sellaisen suomalaisen valtiomiehen toimintaa ja elämäntyötä, jonka peruspäämääränä oli kaikin mahdollisin tavoin lähentää Suomea Venäjään ja säilyttää kuitenkin samalla Suomen lait ja itsehallinto, so. entinen yhteiskuntajärjestys. Vaikka Kalleisen kuvauksen kohteena on varsinaisesti vain L. G. von Haartman, on esityksellä myös yleisempää merkitystä, koska siinä tulee esitellyksi myös laaja Haartmanin virkatoveripiiri, joka ajatteli näistä perusasioista samalla tavoin kuin Haartman. Tästä työtoveripiiristä huomattavimpia olivat G. M. Armfelt, R. H. Rehbinder, C. J. Walleen, J. F. Aminoff, J. A. Ehrenström. Tässä mielessä Kalleisen kirja täyttää hyvin sen joskus hyvälle elämäkerralle asetetun vaatimuksen, että siinä kuvattavaa henkilöä tulee käyttää ikäänkuin apuvälineenä tai tarkastelupisteenä niille tapahtumille ja ilmiöille, joissa ao. henkilö oli osallisena.

Itse asiassa Haartmanin poliitiikkansa peruslinjat, suuren vision Suomen tulevaisuudesta, juuri palvellessaan Pietarissa vuosisadan alussa Suomen asiain komitean piirissä. Siellähän ensimmäiseksi kehittyi, Keijo Korhosta lainatakseksi, ns. Suomi-idea, joka taval-

lisesti on pantu A. I. Arwidssonin suuhun: so. että ruotsalaisia emme enää ole, venäläisiksi emme halua tulla, olkaamme siis suomalaisia. Ts. vuosi 1809 loi uuden Suomikokonaisuuden ja -identiteetin, mutta siihen sisältyi myös – ja tämä on tahtonut unohtua – voimakas pyrkimys Suomen erottamiseen Ruotsista ja lähentämiseen Venäjään. Niinpä rupla tuli saada melkein heti Suomen rahaksi, venäjä virkakieleksi (aluksi suunniteltiin sitä jopa viidessä vuodessa) ja Suomi tuli irroittaa taloudellisesti Ruotsista, mutta ei kuitenkaan integroida sitä Venäjään.

Haartmanin kohdalla kääntymisen Ruotsista Venäjään oli kuitenkin hidas ja vaikea, vaikkakin jo isän määräyksestä väistämätön ja välttämätön. Haartman oli alun opiskeluvuosinaan suuresti mieltynyt ylioppilaselämäänsä Ruotsissa, ja ei vain Pietari, vaan myös uusi pääkaupunki Helsinki, olivat hänelle pitkään vieraita ja jopa vastenmielisiä. Vielä 1820-luvulla Venäjä oli hänen mielestään ”pimeyden maa” ja 1826 hän mm. joutui vasten tahtoaan palaamaan ”egoistiseen ja jäykkään” Pietariin. Mutta vähä vähältä vastenmielisyys Pietaria ja Venäjää kohtaan murtui ja muuttui. Suomi oli kylläkin Haartmanille koko ajan ”isänmaa”, mutta Venäjästä tuli uusi ”emämaa”. Em. ”suomalaisen siirtokunnan” merkitystä tälle Haartmanin mielenmuutokselle ei juuri voi yliarvioida. Jo näinä Suomen asiain komitean vuosina Haartmanin mielessä kehkeytyi se hänen suuri visionsa Suomen asemasta, jonka hän puki sanoiksi sitten Krimin sodan alussa: ”Vaikka-

kin Suomella on erillishallinto, tulee yhteyden olla vallitsevana hallintoperiaatteena. Tältä näkökannalta katsoen minun mielestäni maamme yhdistäminen emämaahan on mahdollista toteuttaa.” Eli niin kuin Kalleinen sen summeeraa: Haartmanin suuri visio oli Suomen ja Venäjän yhdistäminen ylimällä hallitustasolla sekä maiden lähentäminen toisiinsa kielen- ja kulttuurin opiskelun kautta. Suomi oli osa suurta keisarikuntaa, mutta samalla kuitenkin oma taloudellinen ja poliittinen kokonaisuus, jonka hyvinvointia tuli vaalia. Tämän kaiken hyväksyi myös Haartmanin virkaveli, ministerivaltiosihteeri Alexander Armfelt, joka saattoi puhua jopa maiden ”assimilaatiosta”.

Perustana tälle nopealle ja jyrkälle mielialojen kääntymiselle Ruotsista Venäjään oli tietysti Ruotsin nopea tappio sodassa 1808–09 ja Venäjän loistava voitto Napoleonista vuosina 1812 ja 1814. Vaikka Kalleinen taustaluvussa ”von Haartman ja hänen aikakautensa” kirjoittaakin ”suuresta ja mahtavasta” Venäjästä, jota jalo keisari Aleksanteri I hallitsi ja johon Suomi oli liitetty, ja siteeraa lehtori (myöhemmin piispa) Magnus Alopaeuksen Venäjää ylistäviä sanoja vuoden 1809 Haminan rauhan johdosta järjestetyssä juhlassa, olisin kuitenkin vieläkin enemmän korostanut tätä Venäjän mahtiasemaa Euroopassa Napoleonin sotien jälkeen. Olihan Aleksanteri I kameleilla ratsastavine kalmukkirykmentteineen päässyt aina Pariisiin asti, mistä J. V. Stalin häntä Potsdamin konferenssissa 1945 selvästikin kadehti. Venäjän

aseman vertailu Neuvostoliiton asemaan Euroopassa vuoden 1945 jälkeen ei olekaan aivan ontuva. Sen jälkeen, kun sen sosialismi näytti vielä leviävän yhä laajemmalle, kiiruhtivat suomalaisetkin U. K. Kekkonen johdolla liittymään yhä lähemminkin tämän sodan voit-tajan puolelle. – Miksi siis G. M. Armfelt et consortes eivät olisi tehneet sitä 1800-luvun alussa?

Taustalukuunsa Kalleinen olisi voinut ottaa myös keisarin salaisen käskykirjeen kenraalikuvernööri Fabian Steinhelille vuodelta 1810. Se nimittäin valaisee oivallisella tavalla niitä etuja, joita Suomi oli saanut liitoksestaan Venäjään 1809. Näitähän kirjeen mukaan olivat: muun muassa (1) Poliittisen olemassaolon antaminen Suomelle, ettei se lukisi itseään Venäjän orjuuttamaksi, vaan omien etujensa takia siihen liitetyksi, (2) ei vain yhteiskunnallisten, vaan myös poliittisten lakien säilyttäminen, (3) hallituskonseljin perustaminen, (4) monien verojen poistaminen, (5) sotaväen hajottaminen, (6) sellaisten etujen antaminen aatelistolle ja virkamiehistöille, joita Ruotsi ei olisi koskaan voinut heille antaa, (7) kauppiaiden vapauttaminen velvollisuudesta käydä kauppaa pääasiallisesti Ruotsin kanssa. – Kun tähän vielä lisätään seuraavana vuonna 1811 tapahtunut Vanhan Suomen liittäminen ja suomalaisen Suomen asiain komitean perustaminen suomalaisine valtiosihteereineen, niin koossa onkin aikamoinen etujen ja oikeuksien paketti.

Mutta takaisin Haartmaniin. Hänen isänsä, G. E. Haartman

oli sillä tavalla kaukonäköinen ja kaukaa viisas, että lähetti poikansa Lars Gabrielin jo heti vuoden 1809 lopulla Pietariin, Venäjän ulkoasiainkollegion aktuaariksi, omaksumaan laajempia valtakunnallisia näköaloja (vidare vyer, kuten tuli tavaksi sanoa) ja oppimaan venäjän kieltä. Tämä oli suuri murros ja käänne Lars Gabrielin elämässä, sillä vielä opiskeluvuosiin Ruotsissa hänestä oli määrä tulla isäänsä seuraten lääkäri. Mutta tämä ala ei häntä kuitenkaan miellyttänyt. Venäjän opinnoissaan Haartmanilla oli Pietarissa mm. venäläinen renki, jonka kanssa saattoi harjoitella puhetaitoa. Ja Lars Gabriel myös oppi hyvin tämän kielen, niin että kykeni käyttämään sitä myöhemmin sujuvasti niin kirjallisesti kuin suullisestikin. Tässä suhteessa hän poikkesi useimmista ikäisistään siviilivirkamiehistä, jotka eivät osanneet venäjää, ei esim. Reh binder. Sensijaan ensiksi upseerinuran Venäjällä luoneet ja sitten Suomeen siviilivirkoihin tulleet, kuten esim. kenraalikuvernöörin apulainen A. A. Thesleff, osasivat venäjää.

*

Haartmanin ei tarvinnut pitkään ahkeroida ulkoasiainkollegion aktuaarina, vaan ura urkeni nopeasti ylöspäin: vuosina 1811–20 hän oli vasta perustetun Suomen asiain komitean toimitussihteeri ja sitten vuodesta 1819 myös jäsen, 1825 hän sai nimityksen valtiosihteerin apulaiseksi. Turun yliopiston kanslerin sihteeri hän oli vuosina 1811–20. Ensimmäinen lyhyt vierailu senaattorina tapahtui vuosina 1830–31. Turun ja Porin läänin

maaherrana hän oli vuosina 1831–40. Senaattiin hän tuli siten lähes loppuiäkseen 1840, ensin finanssitoimituskunnan päälliköksi ja vuodesta 1841 myös talousosaston varapuheenjohtajaksi, missä viroissa hän oli aina vuoteen 1858 saakka. Suomen asiain komiteassa ja kanslerin sihteerinä ollessaan hän toimi sellaisten suurten tähtien alaisena kuin G. M. Armfelt ja M. M. Speranski. Hän kuului Pietarissa keskenään tiiviisti seurustelemaan ns. ”suomalaiseen koloniaan”, jonka sielu ja keskuksenhenkilö oli R. H. Rehbinder. Ennen senaattiin pysyvästi tuloaan 1830-luvulla, mutta myös senaatissa ollessaan, Haartman ehti olla useiden tärkeiden komiteoiden puheenjohtajana ja jäsenenä. Näistä mainittakoon vain tärkeimpiä: vuoden 1834 kaupan ja elinkeinojen kehittämiskomitea, samana vuonna Suomen Talousseuran puheenjohtajuus; hän oli mukana Turun höyrylaivayhtiön perustamisessa ja Viipurin lahjoitusmaakysymystä käsitelleessä komiteassa. Hän oli myös johtavana hahmona valtion talouden kohentamiseksi 1838 asetetussa komiteassa, jonka tuloksena oli Suomen tullitulojen korottaminen ja valtion taloudellisen tilan kohentaminen sitä kautta; hän johti 1840 aloitettua raharealisaatiota (siirtymistä Ruotsin rahasta Venäjän ruplaan) alaisuudessaan kaksikin komiteaa. Samoin hän johti 1840 aloitettua senaatin uudistusta. Kun hän itse vanhuudenpäivinään arvioi elämäntyötään, niin hän piti tärkeimpinä saavutuksinaan juuri raharealisaation onnistumista ja tullipolitiikkaansa.

Vuoden 1834 talouskomitean päämäärät olivat suurisuuntaiset; sen suositusten mukaan laadittiin mm. uuden kauppasopimuksen luonnos Ruotsin kanssa. Näissä Venäjän ja Ruotsin kauppaneuvotteluissa Suomen etuja edustamassa oli Haartman, joka sai ansioistaan palkkioksi salaneuvoksen arvon ja nimensä Venäjän asetuskokoelmaan (*Polnoje Sobrani-je Zakonov*). Mutta niin kuin H. Pipping on huomauttanut, tämän vuoden 1834 komitean esityksistä ei toteutunutkaan kuin vain tämä kauppasopimus, joka kylläkin irroitti merkittävästi Suomea kaupallisesti Ruotsista. Kuten Kalleinen toteaaakin, vasta tämän kauppasopimuksen jälkeen voidaan katsoa alkaneen määrätietoisin yrityksen irroittaa Suomi kaupallisesta riippuvuudesta Ruotsiin.

Haartmanin vallan ja mahdollisuuden huippukausi olivat vuodet 1840–56, jolloin hän oli senaatissa lähes yksinvaltiainen (niin ”finanssi- kuin pääministeri”) ja jolloin hänellä oli toimivat yhteistyösuhteet niin Menšikoviin kuin Armfeltiinkin Pietarissa. Tämän lisäksi hän ympäröi itsensä onnistuneesti niin läheisillä kuin vähän kaukaisemmillaakin sukulaisilla, niin että – Raimo Savolaisen väitöskirjaa lainaten – senaattiin muodostui eräänlainen Haartmanin ”sukukabaali”. (Siihen kuuluivat von Born, af Schulten, Trapp ja Forsman.) Lisäksi Haartman nai itsensä kahdenkin avioliiton kautta Mannerheimin sukuun; hänen appensa oli kuuluisa Suomen lähetyskunnan johtaja C. E. Mannerheim. Casimir von Kotchen puolestaan avioitui Haart-

manin sisarpuolen kanssa. – Kuten Kalleinen aivan oikein huomauttaa, avioliitot eivät tuohon aikaan olleet pelkääntään rakkausliittoja, vaan niiden tarkoitus oli myös nousta virka- ja säätyhierarkiassa yhä ylemmäs. – Haartman ei ollut kuitenkaan sukusuhteissa tärkeimpiin työtovereihinsa, Menšikoviin ja Alexander Armfeltiin. Mutta nämä kaksi jälkimmäistä olivat ”velipuolia” siten, että Armfeltin isällä, G. M. Armfeltilla oli ollut suhde Menšikovin äidin kanssa, mistä syntyi myös yksi tytär. Näin niin avioliittojen kuin työsuhteidenkin kautta Suomen johtoon muodostui eräänlainen ”keskusneliö”, kuten Kalleinen toteaa, tai ehkä pitäisi sanoa viisikko. Siihen kuuluivat siis Haartmanin lisäksi Armfelt, C. G. Mannerheim (joka oli Haartmanin vaimojen veli), Casimir von Kothén sekä tietysti kenraalikuvernööri Menšikov, joka 1840-luvun alusta aina 1850-luvun puoliväliin kutakuinkin suvereenisti ”hallinnoi” Suomea ja hoiti sen suhteita Venäjään. Myös ministerivaltiosihteerinä R. H. Rehbinder kuului tähän kuvioon aina kuolemaansa 1841 asti.

Virkaportailla ylenemistä seurasivat tittelit ja kunniamerkit, joita Haartman ehti saada urallaan ylen määrin. Kalleisen kirjan liitteessä niitä on petiitillä painettuna peräti yhdeksän riviä. Mainitsen vain muutamia tärkeimpiä: Pyhän Annan 2. luokan ritarimerkki 1814; Pyhän Vladimirin 3. luokan ritarimerkki 1817; valtioneuvos 1819; todellinen valtioneuvos 1823; kamariherra 1830; Pyhän Stanislauksen 1. luokan ritarimerkki 1833; Py-

hän Annan 1. luokan ritari-merkki 1835; salaneuvos 1838; Pyhän Vladimirin 2. luokan ritari-merkki 1840; Valkoisen Kotkan ritarikunnan ritari 1842; vapaaherra 1849; Aleksanteri Nevskin ritarikunnan ritari 1851; todellinen salaneuvos 1856; valtakunnanpuolustuksen jäsen 1858.

Kalleinen on antanut Haartmanin toiminnan päälinjaa käsittelevälle kappaleelle – joka päälinja oli Suomen irrottaminen Ruotsista ja lähentäminen Venäjään – nimen ”Valtakunnanreformaattori”, vaikkei Haartman varsinaisesti mihinkään Venäjän valtakunnan reformeihin osallistunutkaan. Ehkä parempi otsikko olisikin ollut ”Valtakunnallinen reformaattori”. Hän summeeraa lopuksi Haartmanin elämäntyön otsikolla ”Uuden valtioyhteyden vakauttaja ja autonomian puolustaja”. Pääkeinoina Suomen irrottamiseen Ruotsista ja lähentämiseen Venäjään olivat juuri Venäjän ja Ruotsin kauppasopimukset, joissa niin Rehbinder kuin Haartmankin edustivat Suomea, Suomen ja Venäjän välisen kaupan ja tullien järjestelyt, raharealisaatio (Venäjän ruplan tuonti Suomeen), Suomen pankin uudelleen organisointi, jolla oli tärkeä merkitys mm. raharealisatiossa ja sitten myös teollisuuden rahoituksessa sekä Saimaan kanavan rakentaminen. Ehkä tähän on vielä syytä lisätä, että rautateidenkin rakentamisessa niin Haartman kuin Armfelt kannattivat ensimmäisenä ratana Turun ja Pietarin yhdistävää rataa, jotta Suomi lähentyisi Venäjään, mutta Snellmanin ja kenraalikuvernööri Bergin suunnitelma Hel-

singin–Hämeenlinnan radasta sai keisarin hyväksymisen. Haartman oli mm. tässä yhteydessä sitä mieltä, että Helsingistä ei koskaan voisi tulla merkittävää vientisatamaa, ja että sitä ei tulisi yhdistää fennomaaniseen sisä-Suomeen. Krimin sodan aikana kirjoittamissaan muistioissa Haartman kaavaili Suomelle merkittävää asemaa Venäjän merivallan länteen työntyvänä tukikohtana. Juuri tässä tarkoituksessa hän myös sitten niin innokkaasti ajoi hanketta erityisen saaristolaivaston luomiseksi Suomelle.

Kuten hyvin tiedetään, Haartman tunsu suurta inhoa perustuslaillis-demokraattista hallitusmuotoa kohtaan. Hän kirjoitti ”perustuslaillisesta rai-vosta”, joka oli ”aikakauden tauti”. Tämä Haartmanin inho ei kuitenkaan estänyt keisari Nikolaita puolestaan valittamasta sitä, että Haartmanilla oli aina keppihevosenaan ”hänen valtiosääntönsä”. – Sanalla ”konstitutio” oli yhä monia erilaisia merkityksiä. Fennomaniaa ja J. V. Snellmania Haartman inhosi ja vastusti juuri sen vuoksi, että hän näki siinä vallankumouksellisuutta. Menšikovhan nimitti Snellmania suorastaan ”kommunistiksi”. Haartman kannatti kylläkin, tieteellisuontoista, maltillista suomen kielen ja suomalaisuuden edistämistä ja näki siinä jopa sen myönteisen seikan, että se osaltaan olisi irrottamassa Suomea Ruotsista. Liberalismin, sen enempää poliittisesta kuin taloudellisestakaan, Haartman ei pitänyt. Taloudellisessa ajattelussa hänen esikuvanaan oli sveitsiläinen Jean Charles Sismondi (1773–1842),

joka arvosteli vapaata kilpailua ja vaati työväen suojelua, koska muuten koneiden käyttö ja tehdasteollisuus vievät häikäilemättömään pääomavaltaan ja kansan proletarisoitumiseen. Sismondia on syystäkin kutsuttu ensimmäiseksi sosiaalipoliitikoksi. Haartman tunsu erityisesti omakseen Sismondin ajatuksen, että elinkeinoelämässäkin tuli vallita ”valistuksen ja hyveen”.

Autonomian puolustamisessa Haartmanin pääansiot olivat juuri Suomen tulliautonomian puolustamisessa. Ja siinä hän onnistui, vaikka hänen virkakaudellaan keisari Nikolai I ehti antaa kaksikin käskyä Suomen ja Venäjän välisen tullirajan poistamisesta. Mutta tässä asiassa Haartman saattoi käyttää apunaan kenraalikuvernööri Menšikovia vähän samaan tapaan kuin A. Armfelt lykätessään Suomen lakien kodifioinnin epämääräiseen tulevaisuuteen. Lisäksi tukena oli Venäjän mahtava finanssi-ministeri Kankrin, jolle keisari Nikolaikaan – omien sanojensa mukaan – ei mahtanut mitään. Haartman vetosi tässä asiassa juuri siihen, että tullirajan poistaminen merkitsisi ”iskua Suomen kansan luottamukselle keisariaan kohtaan”. Se ei suinkaan lähentäisi Suomen ja Venäjän kansoja toisiinsa, vaan päinvastoin loitontaisi niitä. Suomi oli yksi ”kauneimpia kukkasia hallitsijansa kruunussa”. Hallituksen todellinen suuruus ilmeni Haartmanin mielestä juuri siinä, että se teki ne kansat onnellisiksi, jotka Jumala oli sille uskonut. Ja tämän ”onnen” Suomen kansalta tullirajan poistaminen hävittäisi. – Suomen lakien

kodifikaatiosta Haartman oli samalla kielteisellä kannalla kuin Armfeltkin. Periaatteessa hän kyllä kannatti kodifiointia, mutta sen tulisi tapahtua kansalliselta pohjalta. Vieraan ”muotin” käyttäminen olisi Suomen lakien hengen ja periaatteiden loukkaamista.

Edellä on jo tullut esitellyksi eräitä niistä toimista, joilla Haartman pyrki lähentämään Suomea Venäjään, eikä tässä ole tilaa eikä mahdollisuutta kerrata niitä kaikkia. Ne voi lukea Kalleisen kirjasta. Mutta otan silti vielä pari esimerkkiä siitä, kuinka pitkälle Haartman oli valmis menemään tässä lähentämisessä. Niinpä hän oli sekä periaatteessa että myös käytännössä valmis liittämään niin mahdollisesti uudelleen perustettavan Suomen asiain komitean kuin senaatin Venäjän valtakunnanneuvostoon. Kun Alexander Armfelt suunnitteli 1830–40-lukujen vaihteessa ministerivaltiosihteerille avuksi samanlaista neuvostoa kuin Venäjän ministereilläkin oli (ei varsinaisesti uutta Suomen asiain komiteaa), niin Kalleisen mukaan Haartman ”mitä ilmeisimmin” ajoi neuvoston liittämistä osaksi valtakunnanneuvostoa. Sitä taas puolestaan kenraalikuvernööri Menšikov ei halunnut, koska hän pelkäsi siitä tulevan jonkinlaisen kenraalikuvernöörin yläpuolella olevan elimen. Ja tähän hänen vastustukseensa koko hanke sitten tyssäsikin. Kalleinen selittää (tai jopa selittelee) tätä Haartmanin ehdotusta sillä, että neuvoston liittäminen valtakunnanneuvostoon olisi merkinnyt vain ”Suomen asioiden hoitamista ylimmällä tasolla läheisessä suhteessa Venäjän

hallintoon”. – Niin, sitähan se olisi merkinnyt. Samassa yhteydessä Kalleinen kirjoittaa myös Armfeltin ja Haartmanin yhdessä suunnittelemasta senaatin uudistuksesta, mutta ei jostain syystä mainitse sitä, että siihenkin sisältyi ajatus senaatin kytkemisestä valtakunnanneuvostoon siten, että sinne olisi lähetetty aina kaksi Suomen senaattoria, silloin kun Suomea koskevia asioita olisi esillä. Tämänkin suunnitelman torpedoi Menšikov. – Todettakoon kuitenkin tässä yhteydessä se ilmeisen vähän tunnettu tosiasia, että valtakunnanneuvostossa yleensä Suomen etuja olivat valvomassa Suomen kenraalikuvernöörit. Haartman ei juuri tähän toimeen ehtinyt, sillä hän sai nimityksen neuvoston jäseneksi vain vuotta ennen kuolemaansa. Suomen valtiosihteerinä sinne kuitenkin yritettiin vetää. Kun nimittäin tämä sihteeriksi sai Menšikovin ehdotuksesta 1834 ministerivaltiosihteerin arvon ja Rehbinder meni kiittämään keisaria tästä armonosoituksesta, niin Nikolai lausui hänelle heti: ”Nythän te pukeudutte ministerin uniformuun ja tulette valtakunnanneuvostoon.” Rehbinder sai kuitenkin estetyksi menonsa vedoten siihen, ettei osannut venäjää.

Haartmanin ja Menšikovin tiivistä yhteistyöstä Kalleinen on kirjoittanut laajasti jo väitöskirjassaan, mutta tässä se saa lisävalaistusta nimenomaan Haartmanin näkökulmasta. Vaikka yhteistyö toimikin yleisesti ottaen hyvin, niin siinä oli myös ongelmia. Niinpä jos kenraalikuvernööri oli pitemmän aikaa vaiti eikä vastannut Haartmanin viesteihin, tämä

huolestui heti ja alkoi epäillä kenraalikuvernöörin mielialan muuttuneen negatiiviseksi. Haartman oli selvästikin hyvin riippuvainen Menšikovista ja tämän vaihtelevista mielialoista. Mutta Haartmania ärsytti kuitenkin se, että Menšikov hänen mielestään usein puuttui aivan liikaa pikkuasioihin. Omalta puoleltaan Menšikov taas, kuten Kalleinen toteaa, halusi rajoittaa ja hillitä Haartmanin vallan- ja kunnianhimoa sekä muistuttaa tälle säännöllisin väliajoin, kuka olikaan Suomen todellinen johtaja. Näin hän teki myös Rehbinderille ja Armfeltille; se tässä lisättäköön. Olen myös nähnyt Menšikovin kirjoittaman paperin, jossa tämä moittii Haartmania paitsi vallanhimosta myös ”juonittelusta” hänen selän takanaan.

*

Kalleinen on, toisin kuin usein on tapana, nivonut yhteen sekä Haartmanin yksityisen (perhehistorian) että julkisen toiminnan. Pääpaino niin sivumäärässä kuin muutoinkin on kuitenkin ehdottomasti julkisessa toiminnassa. Hän ei ole myöskään lähtenyt kirjoittamaan yksityiskohdissaan ”täydellistä” elämäkertaa samaan tapaan kuin L. G. von Bonsdorff, jonka Haartmanin nuoruuden (vain vuoteen 1827 ulottuva) elämäkerta on yli 400-sivuinen opus. Jos Kalleinen olisi noudattanut samaa kaavaa, hänen olisi tullut kirjoittaa vähintään 1 000 sivua. Niinpä hän toteaaakin, että hänen elämäkertansa on valikoitu, tai ts. episodinen: hän on valikoinut siihen vain mielestään tärkeimmät tapahtumat Haartmanin pitkästä ja moni-

vaiheisesta elämästä. Alkujaksoissa hän on voinut tukeutua ja on myös tukeutunut vahvasti juuri em. Bonsdorffin kirjaan.

Yksityiselämän nivomisella yleisen toiminnan lomaan hän on käsittäkseni pyrkinyt selittämään jälkimmäistä edellisellä. Niinpä jo kirjansa alussa hän arvelee, että ”lieneekö syntyminen Ranskan suuren vallankumouksen vuonna 1789 ja äidin menetys varhaisessa lapsuudessa vaikuttanut siihen, että L. G. von Haartman omien sanojensa mukaan ’vihasi mullistuksia siitä lähtien, kun tulin maailmaan’”. Mitä tulee edelliseen tekijään, syntymiseen vallankumouksen vuonna, niin se on tietysti pelkkä sattuma. Mitä tulee jälkimmäiseen, varhaiseen äidin menettämiseen, niin sen suhteen Kalleinen näyttää tukeutuneen psykohistorioitsijana tunnetun Juha Siltalan käsityksiin. Tästä lapsuuden järkytyksestä olisi hänen mukaansa ollut seurauksena Haartmanilla ilmennyt eräänlainen jatkuva maailmanlopun tunnelma, jota myöhemmin koetut järkytykset vain vahvistivat. En olisi siitä kuitenkaan niin varma. Tässä asiassa psykologeilla on monia mielipiteitä ja koulukuntia.

Äidin varhaisen menettämisen lisäksi Haartmanin kaksi muuta suurta tragediata olivat kahden nuoren vaimon varhaiset kuolemat, nimittäin Sophie ja Minette Mannerheimin (C. E. Mannerheimin tyttäriä); edellinen kuoli keskenmenoon, jälkimmäinen tuberkuloosiin. Haartman oli luonnollisesti näistä pitkään masentunut, mutta mielestäni Kalleinen ei osoita, miten se mahdollisesti

vaikutti hänen julkiseen toimintaansa. Hänen tekstistäänkin käy ilmi ainakin se, että työtehoon nämä menetykset eivät juuri näytä vaikuttaneen. Haartmanhan oli ns. työnarkomaani ja saattaa olla, että hän surussaan tekikin yhä lisää töitä hukuttaakseen surunsa niihin ja unohtaakseen sen.

Kalleinen ei ole myöskään ilmeisistä yrityksistään huolimatta – pystynyt selvittämään sitä, kuka, missä ja milloin keksi Haartmanille tuon kuulun lisänimen, ”hänen hirmuisuutensa”. Hän kylläkin katsoo onnistuneensa lieventämään tätä Haartmanin ”hirmuisuutta”, nimenomaan hänen yksityiselämänsä puolella, missä tuota ”hirmuisuutta” ei juuri näkynyt, vaan missä vapaaherra saattoi olla hyvinkin lempeä ja rakastettava puoliso ja isä.

Syyt mainittuun ”hirmuisuuteen” selviävät kyllä kirjasta hyvin. Hän oli ei vain alaisiaan vaan usein myös vertaisiaan kohtaan ylimielinen, työkeä ja jopa pelottava. Kuuluisaksi on tullut aikalaisen, August Schaumanin, muistelmiaan julkistama kuvaus, jota Kalleinenkin siteeraa: ... noilla hermostuneilla huudahduksillaan ja kouristuksentapaisilla yskänkohtauksillaan, joita silloin kuului, noilla irvistelyillä, joihin hänen kauniit kasvonsa silloin vääntyivät, hän saattoi valaa kauhua ei ainoastaan alaisiinsa vaan myöskin virkatovereihinsa työpöydän ääressä”. Schauman mainitsee Haartmanin kärsineen usein ”hermotuskia”. Aivan ilmeisesti, niin kuin Kalleinenkin arvelee, monet hänen sairauksiinsa olivat psykosomaattisia. Näiden vaivojensa lisäksi hän

oli selvästikin jonkin verran hysteerikko sekä myös narsisti, joka tarvitsi alinomaa muiden kehuja ja ylistystä. Tästä narsismista taas on kenraalikuvernöörin Pietarin kanslian päällikön ja ministerivaltiosihteerin apulaisen Konstantin Fischerin aikalaistodistus 1850-luvun alusta. Fischer nimittäin kertoo Haartmanin tulleen keran luokseen lähes kuolemaa tehden, keppiinsä nojaten, niin että hän suorastaan kaatui Fischerin syliin, joka raahasi hänet sohvalle, mihin hän sitten vaipui ”silmät sammuneina ja kasvot kalmankalpeina”. Mutta kun Fischer sitten ilmoitti, että keisari oli myöntänyt hänelle Aleksanteri Nevskin ritarinauhan, hyppäsi Haartman silmänräpäyksessä pystyyn, viskasi keppiinsä nurkkaan ja alkoi kävellä reippaasti huoneessa edestakaisin hokien: ”Ahaa, aikani ei siis vielä ole lopussa.”

Osmo Jussila